

Balázs Piri Aladár:

A nyelv keletkezése

— Bevezetés —

Ha a nyelv keletkezését, eredetét akarjuk kutatni, vizsgálódásainkat feltétlenül a beszéd legkisebb egységeinél, a hangoknál kell kezdenünk. Ezúttal nem térünk ki a nyelvtudomány-nak ezen a téren eddig elért eredményeire; erre majd később kerül sor. Először a saját megfigyeléseinkről számolunk be.

A hangokkal kapcsolatban elsősorban azt kell megfigyelnünk, hogy egyes nyelvekből bizonyos mássalhangzók hiányoznak. A szerb nyelvben pl. nagyon kevés szerepe van a **F** hangnak. A szerb nyelvnek **F** hanggal kezdődő szavai kivétel nélkül idegen eredetűek, de a szavak belsejében is nagyon ritkán fordul elő a **F** hang. Ennek alapján feltehető, hogy ebből a nyelvből eredetileg hiányzott a **F** hang. A latin nyelvből hiányzik a **Č**, **Dz**, **Dž**, **Dj**, **Lj**, **Nj**, **Š**, **Tj** és **Z** hang. Az ógörög nyelvből ezeken kívül a **C** hang is hiányzik. A nyelveknek ilyen irányú vizsgálata akkor válik érdekessé, ha két olyan rokonnyelvet találunk, amelyek a hangok számát illetően nagyon különböznek egymástól. Igen alkalmas erre a finn és a magyar nyelv. A finn nyelvnek mindössze tizenegy szókezdő mássalhangzója van: **H**, **J**, **K**, **L**, **M**, **N**, **P**, **R**, **S**, **T**, **V**. A szavak belsejében ezeken kívül előfordul még a **D** és a **G**. Teljesen hiányzik tehát a **B**, **C**, **Č**, **Dz**, **Dž**, **F**, **Dj**, **Lj**, **Nj**, **Š**, **Tj**, **Z**, **Ž** hang. A magyar nyelvben megvan mind a huszonhat felsorolt mássalhangzó, a finn nyelvben pedig mindössze tizenhárom. A hangok különböző száma az egyes nyelvekben arra mutat, hogy a hangok nem csoportosan, hanem egyenként jelentek meg a nyelvtörténet folyamán. Ebből viszont arra lehet következtetni, hogy a legkorábban jelentkező hangokat önálló értelemben használta az ember, mielőtt még ezek az első hangok szavakká kapcsolódtak volna össze. Ezenkívül megfigyelhetjük azt, hogy bizonyos mássalhangzók minden nyelvben megvannak. Ezek közül a **K**, **P** és **T** fontos és gyakori hangváltozások kiinduló hangjai. Ilyen

Ki kell itt térnünk még valamire. A nyelvhangváltozások: **K > H**, **K > G**; **P > F**, **P > B** **T > D**, **T > S**, **T > stb.**

tudósok a finn nyelvet konzervatív nyelvnek tartják. Ezt a véleményüket arra alapozzák, hogy a finn nyelvben keveset változott a nyelvtörténet folyamán a szavak hangalakja. Arra következtethetünk ebből, hogy a finn nyelvben a korábban keletkezett mássalhangzók vannak meg, s köztük, természetesen, a legősibb hangok. Ha megfigyeljük azt, hogy melyek a később megjelent mássalhangzók, s ezzel együtt megfigyeljük a hangváltozások irányát, akkor

egy-egy mássalhangzók megjelenése és a hangváltozások között összefüggést kell keresnünk. Vizsgáljunk meg erre vonatkozólag néhány példát! Több ősi finnugor szó a finn nyelvben **P**-vel kezdődik, a magyarban pedig **F**-vel. Ilyenek: *piele* — *fül*, *puno* — *fon*, *pääsky* — *fecske*, *pesä* — *fészek*, *pilvi* — *felhő*, *pää* — *fej*, *puraa* — *forr*. Több ősi finnugor szóban a finn nyelvben **T**, a magyarban pedig **Z** van. Ilyenek: *kota* — *ház*, *vete* — *víz*, *käte* — *kéz* stb. A finn nyelvben, amint már mondtuk, nincs meg sem a **F**, sem a **Z** hang. Ilyen példákat más nyelvekben is találunk. Az ógörög nyelvben nincs **C** hang, a latinban van; de van is a görögből a latinba való átmenetben **K > C** hangváltozás: *keros* — *cera* (viasz), *konis* — *cinis* (hamu). A latin nyelvben nincs **Š** hang, a franciában van; de van is a latinból a franciába való átmenetben **K > Š** hangváltozás: *calidus* (c = k) — *chaud* (meleg; ch = Š). A latinban nincs **Ž** hang, a franciában van; de van is a latinból a franciába való átmenetben **G > Ž** hangváltozás: *gelu* — *gel* (kiejt. žel = fagy fn.).

Az ilyen példákból arra következtetünk, hogy a mássalhangzók egy része nem önállóan, hanem hangváltozás útján jött létre az ősi mássalhangzók, vagy hangváltozás útján korábban keletkezett mássalhangzóból. Feltevéseink szerint azok a legősibb mássalhangzók, amelyekből hangváltozások indulnak ki (**K**, **P**, **T**), s melléjük kell sorolnunk azokat, amelyekről nem mutatható ki, hogy hangváltozás útján keletkeztek (**L**, **M**, **N**, **V**). Ezek szerint tehát a legősibb mássalhangzók: **K**, **L**, **M**, **N**, **P**, **T**, **V**. Ezt a feltevéseinket alátámasztják azok a primitív nyelvek, amelyek a mássalhangzók tekintetében sokkal szegényebbek, mint az eddig említett nyelvek bármelyike. Ilyen a Hawaiiszigetek bennszülötteinek nyelve, amelyről Festsetics Rudolf „Emberevők között” című könyvében a következőket írja: „Az ő nyelvüknek mindössze hét mássalhangzója van, a **H**, **K**, **L**, **M**, **N**, **P**, **V**, s a magánhangzók használatának nagy túlsúlya szinte képtelenné tette őket a torokhangokon kívül más hangok kiejtésére”. Hiányzik itt a **T** hang, amely feltevéseink szerint egyike a legősibb hangoknak. A könyvben azonban kevéssel utóbb a következő áll: „Egy alkalommal nemzeti játékaikat mutatták be nekünk. Ezeknek egyike a *kua*, abból áll, hogy bizonyos távolságból késsel dobnak meg egy megjelölt tárgyat. A másik, a *talau* pedig abból, hogy az egyik bennszülött — akinek őt szövetség van függélyesen a lábára akasztva

— e szövetsíkok egyike mögé kis követ rejt. A játszóka a szövét túlsó felén vannak és kitálalni igyekeznek, hogy melyik csík mögé van a kövecse elrejtve”.

A talau szó arra mutat, hogy a hawai nyelvben megvan a T hang is. Valószínűleg ritkábban fordul elő, s így elkerülte az író figyelmét a felsorolásakor.

A Hawai-szigetek bennszülötteinek nyelvről egy másik világjáró, dr. Gáspár Ferenc is ír „Ausztrália titokzatos partjain” című könyvében: „Megörökíteni ezt a lágy beszédet még akkor sem tudtam volna, ha igen gyakorolt gyorsíró lennék; tehát képtelen vagyok annak egyetlen mondatát reprodukálni. De, hogy fogalmat adhassak ennek a nyelvnek páratlan légyságáról, a sziszegő s, sz, z, zs, cs, stb. hangnak teljes hiányáról, illetőleg inkább a magánhangzók óriási tömegéről, felsorolok néhány földrajzi nevet, amelyek természetesen a hawaii nyelvnek hű tükröi lehetnek... Íme például a főbb szigeteknek a nevei: Niíahu, Káuái, Oáhu, Máui, Hávái, Lánái, Káuláhu; csatornák nevei: Kauláikiki, Kalualui, Pailolo Kahiki, Auán; szigetsúcsok: Káluákoá, Vaimánálá, Káilipulu, Káláá, Káváihoá, Káilikii, Pápápoahaku; hegycsúcsok: Káulákoá, Káulá, Manuá, Kea, Huáláha, Manuáhoe, Kilaueá, Haleakálá; királyok, királynők nevei: Kamehámeá, Kálákáua, Lilioukalani; stb.”

Hogy a hangok vizsgálata során a mássalhangzókat részesítettük előnyben, annak megvan az oka. A mássalhangzóknak feltétlenül fontosabb szerepet kell tulajdonítanunk a nyelv keletkezésében, mint a magánhangzóknak, sőt azt kell mondanunk, hogy a legősibb mássalhangzók a keletkezés sorrendjében megelőzték a magánhangzókat, vagyis az ember mássalhangzókkal kezdett beszélni. Hogy a mássalhangzók súlyosabbak, jelentősebbek a nyelvben, az még a nyelvek mai fejlődési fokán is kimutatható. A ragozó nyelvekben, pl. a magyarban több olyan ősi szóvégződés van, amely egy mássalhangzóból áll (-n helyhatározó rag. -t tárgyrag. -l és z igeképző, -s melléknévképző. -k többesjel stb.). Míg ezek a mássalhangzók kijelölik a szó mondatbeli szerepét, megváltoztatják a szó jelentését vagy jelölnek valamit, addig a magánhangzók csak arra szolgálnak, hogy szükség esetén ezeket a mássalhangzókat a közhang szerepében a szóhoz kapcsolják.

A mássalhangzók változásai aránylag jól követhetők a nyelvtörténet folvamán, a magánhangzók eltérései azonban sokszor megoldhatatlan nehézségek elé állítják a szavak származtatásával foglalkozó nyelvészt. A víz pl. a finn nyelvben *vete*. A finn *vete* kétségkívül a szó régebbi alakját őrzi. A finn és a magyar szó közti *t > z* hangváltozás nem okoz gondot, mert ez más esetekben is szabályszerűen megismétlődik, de szabályszerű *e > i* hangváltozás nem mutatható ki.

A mássalhangzóknak a nyelvben való fontosabb szerepére vonatkozólag bizonyára értékes adatokat szolgáltat majd az ó-héber írás ilyen irányú tüzetes vizsgálata. Az ó-héber írás kezdete i. k. e. a XIV. századra tehető, s különös sajátága, hogy nincsenek a magánhangzók jelölésére szolgáló betűi. Ezek pótlására kezdték használni a VII. században a pontokból és vonalakkal álló jeleket.

A mássalhangzók és magánhangzók abban is különböznek egymástól, hogy míg a mássalhangzók egyes csoportjainak képzési helye más és más (ajakhangok, foghangok stb.), addig az összes magánhangzók egy helyen, a gégeben

keletkeznek hangszallagregzéssel, s szójunkkal csak módosítjuk őket kimondás közben. Tehát az összes magánhangzók egy magánhangzóra, a gégeben képzett és a szájjal még nem módosított, nem artikulált ősmagánhangzóra vezethetők vissza. Ezért van az, hogy a magánhangzók jelenlétét és hiányát illetőleg nincs olyan nagy különbség a nyelvek között, mint amelyet a mássalhangzókkal kapcsolatban tapasztalunk. Nagy különbséget láttunk a mássalhangzókat illetőleg pl. a magyar és a finn nyelv között. Ugyanakkor a magánhangzókat illetőleg a két nyelv között nincs lényeges különbség. Abból, hogy a magánhangzók valamennyien egy őstől származnak, az is következik, hogy nem lehetnek az ember első hangjai, mert nem lehetnek más-más önálló jelentésűk. Ugyanis csak őshangnak lehetett önálló jelentése.

Az eddig elmondottak, természetesen, nem képezhetnek bizonyítási anyagot. A kérdésnek erről az oldalról való teljes megvilágításához nem is állnak rendelkezésünkre megfelelő segédesszók. Ezért mindaz, amit eddig elmondunk, csak arra szolgál, hogy megszövegezzük belőle a következő feltevést (hipotézist):

Az ember a hangos beszéd kezdeti korszakában önálló értelmű hangokkal fejezte ki mondanivalóját. Ezek az önálló értelmű hangok mássalhangzók voltak. A mássalhangzók egy része a keletkezés sorrendjében megelőzte a magánhangzókat. Az ember első hangjai a K, L, M, N, P, T, V. A magánhangzó csak akkor jelent meg, amikor az ember ezeket az önálló értelmű mássalhangzókat a magánhangzó segítségével szavakká kezdte összekapcsolni. Először a nem artikulált ősmagánhangzó jelent meg, belőle fejlődtek ki az összes magánhangzók. Az első szavak értelmét a bennük előforduló mássalhangzók határozták meg. Ha a nyelvhasználat segítségével sikerül az ember legősibb szavait felkutatnunk, akkor a szavak jelentéséből a bennük előforduló mássalhangzók jelentésére is következtethetünk. Az összes nyelvek hangrendszere általában egységes irányban fejlődött az ősi K, L, M, N, P, T, V mássalhangzókból és a nem artikulált ősmagánhangzóból, s a fejlődésnek különböző fokáig jutott el.

A nyelv keletkezésének kutatásában ebből a feltevésből indulunk majd ki, s megkíséreljük a feltevés helyességét igazolni. Abból, hogy a nyelvek hangrendszere hasonló módon fejlődött, nem lehet arra következtetni, hogy egy ősnnyelvből származnak mindazok a nyelvek, amelyeknek hangrendszere a hangok fejlődésének ilyen folyamatába beleilleszthető. Ugyanis lehetséges az, hogy a nyelvek hangrendszere azért fejlődött hasonló módon, mert a beszélszervek minden embercsoportnál hasonlóak voltak a megszólalásakor, és hasonlóan is fejlődtek a nyelv fejlődése folyamán. Tehát feltehető, hogy az Európában élő embercsoport tagjai is ugyanolyan hangokat ejtettek ki először, mint a valamelyik csendesóceáni szigeten élő embercsoport tagjai, mert beszélszerveik hasonlóak voltak, s a hangos beszéd kezdeti korszakában, de fejlődésük folyamán is hasonlóan működtek. Sőt ezenkívül még az is valószínű, hogy a különböző embercsoportok egymástól függetlenül ugyanazokat a fogalmakat nevezték meg először, s így a nyelvek őállapotának azonos vagy hasonló jelentésű szavai azonos vagy hasonló hangzásúak is lehetnek a nélkül, hogy a nyelvek közös eredetűek lennének, mert minden embercsoportnak ugyanaz a néhány hang áll rendelkezésére, hogy azokból nyelvének első szavait megalkossa.

Szólnunk kell még a hangjelölésekről. Részen nyomdatechnikai nehézségek miatt, részben pedig azért, hogy a nyelvi kérdések iránt érdeklődő nem nyelvész olvasók is figyelemmel kísérhessék mondanivalónkat, nem használjuk a nyelvészeti munkában szokásos bonyolult hangjelöléseket. Hozzájárul ehhez az a titkos remény is, hogy az olvasók közül néhányan kedvet kapnak a nyelvészeti kutatásra. Ezért a legegyszerűbb módon akarjuk megoldani a hangjelölést.

Az egyes nyelvek szavait úgy írjuk, ahogy az illető nép írja, s ahol szükség mutatkozik, a következő hangjelöléssel adunk magyarázatot (zárójelben a magyar betű): Č (cs), Dž (dzs), Dj (gy), Lj (ly), Nj (ny), Š (s), S (sz), Tj (ty), Ž (zs). A finn szavakban s = sz, ä = nyílt e, e = zárt rövid é (embër), y = ü.

Rippl-Rónai József

Szomorú Friss István